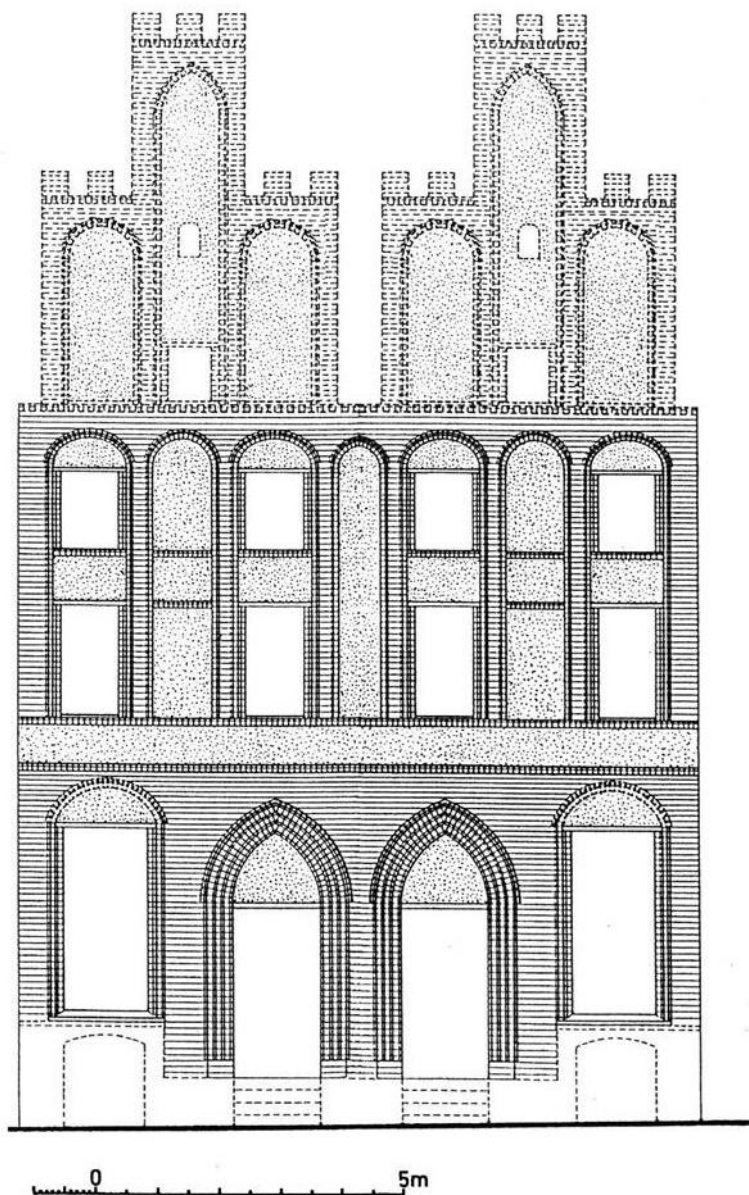

**STANDARY OPRACOWYWANIA DOKUMENTACJI
PROJEKTOWEJ DLA TZW. ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH
(PROPOZYCJA)**

opracował Jan Tajchman

SPIS TREŚCI

WSTĘP	Uzasadnienie konieczności wprowadzenia standardów wykonywania dokumentacji projektowej dla budowlanych obiektów zabytkowych (zabytków nieruchomych)	I-VIII
ROZDZIAŁ I	Kolejność postępowania w procesie konserwacji i restauracji budowlanych obiektów zabytkowych	1
ROZDZIAŁ II	Prace przedprojektowe dla budowlanych obiektów zabytkowych.....	3
	A – Rozpoznanie i inwentaryzacja pomiarowo – rysunkowa	3
	B – Kompleksowe badanie historyczno – architektoniczne i konserwatorskie	3
	C – Podstawy do sformułowania wniosków i wytycznych konserwatorskich	6
	1 – Uwarunkowania wewnętrzne	7
	– Zabytkoznawcza analiza wartościująca (ZA)	10
	– Kondycja fizyczna zabytku czyli stan techniczny jego zachowania	13
	2 – Zalecenia wynikające z teorii ochrony i konserwacji zabytków	14
	3 – Wnioski o wytyczne architektoniczno – konserwatorskie	15
ROZDZIAŁ III	Prace projektowe dla budowlanych obiektów zabytkowych	18
	1. Projekt wstępny architektoniczno – konserwatorski	18
	2. Projekt budowlany – a budowlano – konserwatorski	19
	3. Projekt budowlany architektoniczno – konserwatorski	21
	4. Projekty konserwatorskie (sporządzone przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki)	23
	5. Projekt budowlany konstrukcyjno – konserwatorski	24
	6. Projekty budowlane instalacji sanitarnych i elektrycznych	25
	7. Projekty (rysunki) wykonawcze	25
ROZDZIAŁ IV	REALIZACJA	
	1. Realizacja i nadzory autorskie oraz kontynuacja badań architektonicznych	26
	2. Dokumentacje powykonawcze	27
ANEKS	KARTA ICOMOS (2003) – Zasady analizy konserwacji i restauracji strukturalnej (konstrukcyjnej) dziedzictwa architektonicznego	28

WSTĘP JAKO UZASADNIENIE KONIECZNOŚCI WPROWADZENIA STANDARDÓW WYKONYWANIA DOKUMENTACJI PROJEKTOWEJ DLA TZW. ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH¹⁾

Na wstępie wypada zaznaczyć, iż w 2007 r. Dolnośląska Izba Okręgowa Architektów (DIOA) opublikowała „Standardy opracowania projektu budowlanego”²⁾. Konieczność opracowania standardów wykonywania dokumentacji projektowej dla budowlanych obiektów zabytkowych wynika i z pilnej potrzeby, ale także i z art. 34 ust. 2 ustawy Prawo budowlane z 1994 r. (z późniejszymi zmianami), który mówi: „Zakres i treść projektu budowlanego powinny być dostosowane do specyfiki i charakteru obiektu i stopnia skomplikowania robót budowlanych”.

Specyfika i charakter budowlanych obiektów zabytkowych (tzw. zabytków nieruchomych) stwarza konieczność poszerzenia projektu budowlanego o problematykę historyczną i badawczą oraz konserwatorską opracowywaną w stadium przedprojektowym oraz o problematykę konserwatorską przewidzianą w projekcie budowlanym jak i w projekcie wykonawczym.

Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dn. 27 kwietnia 2012 r. w sprawie szczegółowego zakresu formy projektu budowlanego (powtarzając w § 1 treść Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dn. 2 lipca 2003 r. w tej samej sprawie) brzmi: „Rozporządzenie określa szczegółowy zakres i formę projektu budowlanego stanowiącego podstawę do wydania decyzji o pozwolenie na budowę nie ograniczając zakresu opracowań projektowych w stadiach poprzedzających opracowanie projektu budowlanego, wykonywanych równocześnie, w szczególności projektu technologicznego oraz na potrzeby związane z wykonywaniem robót budowlanych”.

W związku z powyższym projekt dla zabytku architektury winien być projektem budowlano – konserwatorskim i tak się nazywać, a nie tylko projektem budowlanym. Poprawna realizacja tego projektu stwarza konieczność prowadzenia robót budowlano – konserwatorskich, a nie budowlanych oraz prac stricte konserwatorskich.

Wspomniana specyfika i charakter obiektu zabytkowego wymagają:

A – Świadomości u wszystkich uczestników prac projektowych, a potem także u wszystkich realizatorów robót wykonawczych, iż obiekt zabytkowy musi być

---

¹⁾ W 2008 r. autor opublikował artykuł pt. „W sprawie konieczności ustanowienia standardów wykonywania projektów dotyczących prac planowanych w zabytkach architektury”. Artykuł ten ukazał się w dwóch periodykach: w Nr 1/2008 Ochrony Zabytków (str. 79 do 106) oraz w Nr 24/2008 Wiadomości Konserwatorskich (str. 17 do 47).

²⁾ Ogólnopolski Kwartalnik Krajowej Izby Architektów „Zawód Architekt”, 01-2007 (s. 42-49).

zachowany i przekazany następnym pokoleniom w całym bogactwie autentyzmu.

- B – Uczestnictwa w projektowaniu jak i w realizacji dodatkowych specjalistów tworzących razem zespół wielodyscyplinarny.
- C – Znajomości (u wszystkich w/w uczestników) dawnych technik budowlanych i odmiennych od współczesnych struktur, technik i technologii budowlanych, a także wiedzy o dawnym procesie budowlanym.
- D – Znajomości zasad projektowania wynikających ze specyfiki dawnych budynków oraz z teorii ochrony i konserwacji zabytków.
- E – Znajomości współczesnych metod i zabiegów konserwatorskich, z jednoczesną świadomością, iż wiele współczesnych metod budowlanych nie może być stosowanych, gdyż często powodują one szkody w obiektach zabytkowych.

Ad „A” – O konieczności zachowania i przekazania zabytków następnym pokoleniom wyraźnie mówią:

1. Karta Wenecka z 1964 we wstępie³
2. Nasza Konstytucja z 1992 r. w preambule⁴
3. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy z 1985 r. ratyfikowana przez Polskę dopiero w 2012 r.⁵

Ad. „B” – Karta Wenecka w Art. 2 stwierdza: „Konserwacje i restauracje zabytków stanowią dyscyplinę, która odwołuje się do wszystkich gałęzi nauki i techniki, mogących wnieść wkład do badań i ochrony dziedzictwa zabytkowego”⁶.

Zasady zawarte w KARCIE ICOMOS bardziej skrótowo zwracają uwagę na ten problem: „Konserwacja, wzmocnienie i restauracja zabytków architektury wymagają działań interdyscyplinarnych”⁷.

Ad „C” – O potrzebie znajomości dawnych struktur budowlanych jak i dawnych technik oraz dawnych technologii budowlanych przez wszystkich uczestników

---

³ Karta Wenecka 1964 [w] Vademecum Konserwatora Zabytków. Międzynarodowe Normy Ochrony Dziedzictwa Kultury. Biuletyn ICOMOS, Warszawa 1996, s. 19.

⁴ K. Zeidler, Pojęcie „dziedzictwa narodowego w Konstytucji RP i jego prawna ochrona, Gdańskie Studia Prawnicze, 2004, t. XII, s. 343 in.

⁵ Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy z 1985 r. ratyfikowana przez Polskę w 2012 roku – Dz. U. 2012/39 poz. 210.

⁶ Karta Wenecka, op. cit., s. 20.

⁷ KARTA ICOMOS. *Zasady analizy, konserwacji i restauracji strukturalnej (konstrukcyjnej) dziedzictwa architektonicznego* (wydane na 14 zgromadzeniu ICOMOS w 2003 r., p. 1.1. „ICOMOS CHARTER-PRINCIPLES FOR THE ANALYSIS CONSERVATION AND STRUCTURAL RESTORATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE” (2003) Tłumaczenie KARTY – patrz Aneks na końcu opracowania zob.: www.icomos-poland.org/polski/publikacje/vademecumicomos.caloc.pdf Tłumaczenie na język polski J. Arszyńska i M. Gogolin.

procesu konserwatorskiego uświadamia nas wspomniana KARTA ICOMOS z 2003 r.:

„Wartość zabytku leży nie tylko w jego wyglądzie, ale także w autentyczności wszystkich jego składników będących wynikiem stosowania specyficznych technologii budowlanych charakterystycznych dla danego okresu, stanowiących o unikalności obiektu⁸.”

Ad „D” – O podejściu w trakcie projektowania do dawnych struktur budowlanych uświadamia nas także ta sama KARTA ICOMOS:

„Istotne wartości struktury obiektu i jego otoczenia w ich oryginalnym lub dawnym stanie nie mogą być zniszczone. Wszędzie tam, gdzie jest to możliwe należy unikać usuwania lub wymiany historycznego materiału (substancji) lub zmiany istotnych cech architektury”.

„W szczególności usuwanie struktur wewnętrznych przy pozostawieniu jedynie fasady nie spełnia kryteriów konserwatorskich”⁹.

O tych samych problemach mówi także Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy (którą Polska ratyfikowała w 2012 r.) w art. 5:

„Każda ze stron zobowiązuje się do wydania zakazu usuwania całości lub części każdego obiektu zabytkowego będącego pod ochroną, chyba, że ich stan techniczny wymusza taką konieczność”¹⁰.

W art. 11 i 12 Konwencja zwraca uwagę na problemy adaptacji zabytków architektonicznych:

„Każda ze stron, szanując architektoniczny i historyczny charakter dziedzictwa, zobowiązuje się do popierania:

- wykorzystania dóbr chronionych dla potrzeb współczesności;
- adaptacji, o ile to możliwe, starych budynków do nowych celów;
- zapewnienia, żeby skutki tej dostępności nie wpływały negatywnie na charakter architektoniczny i historyczny tych dóbr lub ich otoczenia”¹¹.

Ad „E” – KARTA ICOMOS zwraca uwagę na:

„Wybór pomiędzy „tradycyjnymi” a „innowacyjnymi” technikami powinien być rozważany w każdym przypadku indywidualnie preferując te najmniej inwazyjne

---

⁸ Tamże, p. 1.3.

⁹ Tamże, p. 3.11., 3.14 oraz 1.3.

¹⁰ Konwencja, op. cit., art. 5.

¹¹ Tamże, art. 11 i 12 przez „dobro” rozumie się „zabytek” zgodnie z tradycją polską.

i najbardziej kompatybilne z wartościami zabytku, mając na uwadze wymagania bezpieczeństwa i trwałości¹².”

Po przedstawieniu podstawowych wymagań dotyczących konieczności dostosowania projektów do specyfiki obiektów zabytkowych warto zastanowić się czy projektanci (architekci i konstruktorzy) otrzymują w tym zakresie odpowiednią wiedzę na studiach politechnicznych. Niestety, politechniki (uniwersytety techniczne) nastawione wyłącznie na współczesne projektowanie nie mają czasu (a często i odpowiedniej kadry) do zapoznania swych studentów z dawnymi zabytkowymi rozwiązaniami, które należy chronić, ani z metodami konserwatorsko – restauratorskimi. Nawet Zakłady (Katedry), których pracownicy prowadzą badania historyczne nie mają możliwości przekazania ich wyników wszystkim swoim słuchaczom w ramach kursowych zajęć.

Zdecydowana większość architektów i konstruktorów nic nie wie o dawnych technikach budowlanych, o konstrukcjach drewnianych stropów i dachów oraz o innych zabytkowych elementach, które powinni zachować lub naprawić. Wystarczy wspomnieć tylko o tragicznych wręcz przykładach wyrzucania stolarek okiennych będących w dobrym stanie, gdyż architekt nie wie jak można poprawić warunki termiczne jednocześnie zachowując dawną oryginalną substancję.

O błędnym podejściu do projektowania nie tylko w budynkach zabytkowych, ale także i w tzw. modernizacjach dobrej architektury współczesnej (często żyjących jeszcze nieprzeciętnych architektów) mogliśmy przekonać się na tzw. Sesjach Konserwatorskich pt. „Między ortodoksją a kreacją”, które odbyły się w październiku 2012 i 2013 r. w Warszawie.

Inżynierowie budowlani przygotowani są wyłącznie do nowych technik i technologii budowlanych, które w większości przypadków nie nadają się do budynków zabytkowych, gdyż bardzo często przyczyniają się do ich destrukcji. Wystarczy wymienić np. cementowe zaprawy stosowane do murów gotyckich lub betony, a nawet i żelbetony nakładane na sklepienia z polichromią, co powoduje jej zniszczenie, nie mówiąc o dość nagminnym wypróżnianiu pach sklepiennych, co zawsze prowadzi do destrukcji sklepienia. Znajomość dawnych technik i technologii potrzebna jest nie tylko do ich rozeznania celem zachowania historycznych rozwiązań ale bardzo często także do ich powtórzenia.

Próbę podejmowania się prac konserwatorsko – restauratorskich bez znajomości historycznych technik budowlanych, bez rozeznania dawnych rozwiązań można porównać do lekarza leczącego chorych bez znajomości anatomii człowieka.

---

¹² KARTA ICOMOS, op. cit., p. 3.7.

Następne jeszcze większe zagrożenie dla zabytków architektury wynika ze złego kształcenia przyszłych projektantów, ucząc ich „modernizacji” zabytków czyli dowolnego ich przekształcania, a więc niszczenia. Należy stwierdzić, iż w całej teorii ochrony i konserwacji dziedzictwa architektonicznego nie ma mowy o modernizacji. Jest natomiast mowa o adaptacji zabytków do współczesnych potrzeb jednak na określonych warunkach. Termin „modernizacja” wymyślono dla usankcjonowania planowanych zniszczeń. Z przykrością należy stwierdzić, iż w „modernizacji” czyli w niszczeniu zabytków, ale także architektury modernistycznej przodują Wydziały Architektury, które kiedyś po wojnie wiodły prym, najpierw w odbudowie, a potem w konserwacji i restauracji zabytków architektury.

Jeżeli do braku odpowiedniego przygotowania większości architektów i prawie wszystkich inżynierów budowlanych dodamy podejście wielu inwestorów, a także i niektórych decydentów terenowych oraz niedoskonałość prawa o ochronie zabytków, to nie należy się dziwić postępującej degradacji naszego dziedzictwa architektonicznego.

Jednocześnie należy podkreślić, iż istnieje już spora grupa projektantów, którzy wiedzę konserwatorską zdobyli na studiach podyplomowych, a nawet poprzez własną pracę i naukę. Co z tego, gdyż najczęściej nie oni wygrywają przetargi, bo uprawnienia do pracy z zabytkami posiadają wszyscy bez względu na wiedzę i umiejętności oraz odpowiednie kwalifikacje. Mało tego, wszyscy architekci są uprawnieni do prowadzenia badań architektonicznych w zabytkach architektury mimo, iż na studiach nie otrzymali żadnej, najmniejszej wiedzy w tym zakresie. Także niewielu inżynierów podejmuje pracę zgodnie z zasadami etyki zawodu, które wyraźnie mówią:

„Architekci podejmują się wykonania pracy zawodowej jedynie wówczas, gdy dysponują odpowiednią wiedzą i umiejętnościami”¹³.

Podobnie ujmuje tę kwestię Kodeks etyczny inżynierów budowlanych:

„Inżynier powinien podejmować tylko takie zadania, do których wykonania jest teoretycznie i praktycznie przygotowany i przeszkolony”¹⁴.

Powstrzymanie degradacji dziedzictwa architektonicznego może nastąpić jedynie poprzez:

1. Wprowadzenie jak najszybciej obowiązujących standardów wykonywania dokumentacji projektowej dla zabytków architektury.

---

¹³ *Zasady etyki zawodu architekta. Standardy wykonywania zawodu i zakres usług architekta*. Wyd. Izby Architektów Rzeczypospolitej Polskiej bez roku wyd., s. 9.

¹⁴ *Kodeks etyczny postępowania zawodowego członków Polskiej Izby Inżynierów Budownictwa*, Wyd. 2003, 2004.

2. Spowodowane działań, które do projektowania w zabytkach architektury dopuszczają architektów i inżynierów budowlanych odpowiednio przygotowanych.

Obecnie wiedzę w tym zakresie dają jedynie ukierunkowane Studia Podyplomowe. Nie wszyscy jeszcze dziś zdają sobie sprawę, iż konserwacja i restauracja zabytków architektury stała się już wyodrębnioną specjalizacją w ramach architektury, bo wymaga odrębnej wiedzy specjalistycznej, odrębnych technologii i umiejętności niestosowanych w nowym budownictwie. Ponadto już w projektowaniu, a potem i w realizacji muszą uczestniczyć specjaliści i konserwatorzy – restauratorzy dzieł sztuki.

Warto ponadto zwrócić uwagę na zapis w ust. 2 art. 14 – Prawa budowlanego, które stwierdza, że w ramach uprawnień budowlanych w specjalnościach (wg ust. 1. pkt 1 i 2) architektonicznej i konstrukcyjno – budowlanej mogą być wyodrębnione specjalizacje. Właśnie nadszedł czas aby dla dobra naszego dziedzictwa architektonicznego wprowadzić następujące specjalizacje uprawnień budowlanych:

- a) architektoniczno – konserwatorską, dla architektów,
- b) budowlaną konstrukcyjno – konserwatorską dla inżynierów budowlanych.

Rozdział I. KOLEJNOŚĆ POSTĘPOWANIA W PROCESIE KONSERWACJI I RESTAURACJI BUDOWLANYCH OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH

Poprawne zaprogramowanie i przeprowadzenie procesu konserwacji i restauracji zabytku architektury uwarunkowane jest nie tylko odpowiednią wiedzą, ale i przyjęciem określonej metody postępowania. Jej kolejność przedstawia się następująco:

I. Prace przedprojektowe

1. **Wstępne rozpoznanie zabytku** (zespołowe).
2. **Inwentaryzacja pomiarowo – rysunkowa** obiektu budowlanego wraz z detalami.
3. **Kompleksowe badania historyczne:** studium historyczno - konserwatorskie, oraz badania historyczno - architektoniczne i ew. archeologiczne (po uzyskaniu zgody WKZ) celem rozeznania tzw. uwarunkowań wewnętrznych zakończone wartościowaniem i wytycznymi architektoniczno - konserwatorskimi dla całego budynku i jego wkładu funkcjonalno – przestrzennego.
4. **Kompleksowe badania konserwatorskie** stanu zachowania substancji zabytkowej obiektu budowlanego oraz jego elementów wystroju i detali zabytkowych wraz z określeniem ich budowy oraz właściwości technologicznych (z jednoczesnym ustaleniem czynników korozyjnych, takich jak zawilgocenie, zasolenie i szkodniki biologiczne) zakończone wnioskami i wytycznymi dla poszczególnych rodzajów elementów zabytkowych (badania te wykonują konserwatorzy – restauratorzy dzieł sztuki).
5. **Określenie technicznego stanu zachowania budowli** (ekspertyza konstrukcyjna) wraz z wnioskami i wytycznymi konstrukcyjnymi uwzględniającymi problematykę konserwatorską.
6. **Badanie geologiczne podłoża** (w zależności od potrzeb konstruktora lub konserwatora – restauratora dzieł sztuki).
7. **Ogólne wnioski i wytyczne** architektoniczno – konserwatorskie opracowane zespołowo i podsumowujące wytyczne z poprzednich opracowań (jako zakończenie prac przedprojektowych).

II. Prace projektowe

A. Architektoniczno – konserwatorski projekt wstępny (ew. koncepcyjny)

1. Projekt wstępny zagospodarowania otoczenia zabytku.
2. projekt wstępny architektoniczno – konserwatorski budynku.

3. Projekt koncepcyjny aranżacji wnętrz (w zależności od potrzeb, szczególnie przy zachowanych zabytkowych elementach wystroju).

B. Projekt budowlano – konserwatorski, na który składają się:

1. Projekt zagospodarowania otoczenia zabytku.
2. Projekt budowlany architektoniczno – konserwatorski.
3. Projekty konserwatorskie dla substancji zabytkowej i elementów wystroju oraz detali zabytkowych (sporządzone przez konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki).
4. Projekt wnętrz (w zależności od potrzeb).
5. Projekt konstrukcyjny.
6. Projekty instalacji sanitarnych.
7. Projekty instalacji elektrycznych.

C. Projekty wykonawcze (rysunki wykonawcze) dla całego zabytku, a szczególnie jego elementów i detali (jeżeli nie zostały opracowane w ramach projektu budowlanego, architektoniczno – konserwatorskiego).

III. Prace realizacyjne

1. Realizacja robót budowlano – konserwatorskich
2. Realizacja prac konserwatorskich dotyczących wystroju i substancji zabytkowej.
3. Kontynuacja badań historycznych.
4. Nadzory autorskie.

IV. Dokumentacje powykonawcze

1. Dokumentacja powykonawcza architektoniczno – konserwatorska.
2. Dokumentacje powykonawcze dotyczące konserwacji i restauracji wystroju i substancji zabytkowej.
3. Dokumentacje powykonawcze branżowe.

Rozdział II. PRACE PRZEDPROJEKTOWE DLA BUDOWLANYCH OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH (ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH)

A. ROZPOZNANIE I INWENTARYZACJA POMIAROWO - RYSUNKOWA

1. WSTĘPNE ROZESZNANIE ZABYTEKU

winno być dokonane na obiekcie przez wszystkich uczestników: badań historycznych, konserwatorskich, technicznych i przyszłych projektantów.

2. INWENTARYZACJA POMIAROWO – RYSUNKOWA

Dokładne poznanie zabytku rozpoczynamy od pomiarowo – rysunkowej inwentaryzacji budowlano – konserwatorskiej, która obok wartości praktycznych posiada wartość naukową, czyli dokumentalną, bo rejestruje nam stan przed pracami, które na pewno wprowadzą zmiany.

Inwentaryzacja musi być nie tylko dokładna pod względem technicznym i przedstawiona w odpowiedniej skali (zazwyczaj 1:50), ale powinna odwzorować wszelkie widoczne przekształcenia i deformacje.

Układ przestrzenny zabytku zazwyczaj wymaga kilku, a nie tylko dwóch przekrojów pionowych. Musi też uwzględniać wszystkie detale zabytkowe, które poza oznakowaniem ich na rzutach powinny być narysowane oddzielnie w odpowiednich skalach, tj. 1:10 (wyjątkowo 1:20 lub 1:5) oraz szczegóły 1:1. Już w trakcie prac inwentaryzacyjnych włącza się autor (lub autorzy) badań historycznych, typując do pomiarów elementy ważne ze względów historycznych i konserwatorskich. Inwentaryzację pomiarowo-rysunkową powinien wykonywać autor przyszłego projektu konserwatorskiego, gdyż tylko w ten sposób jest on w stanie wyczerpująco poznać zabytek w jego obecnej formie. Ponadto poprzez inwentaryzację konserwatorską architekt uczy się cierpliwości i pokory wobec zabytku, tak potrzebnych przy projektowaniu prac konserwatorskich, jeżeli one mają uszanować zabytek. Korzystanie z cudzego opracowania pozbawia projektanta możliwości dokładnego poznania zabytku, którego nie są w stanie zastąpić nawet dość wnikliwe oględziny.

B. KOMPLEKSOWE BADANIA HISTORYCZNO – ARCHITEKTONICZNE I KONSERWATORSKIE

Główną podstawę poznania zabytku architektury i jego elementów oraz wystroju stanowią kompleksowe badania historyczno – architektoniczne i konserwatorskie, których zakres każdorazowo zależy od specyfiki danego zabytku. W praktyce możemy mieć do czynienia

z czterema głównymi rodzajami badań, w zależności od zastosowanej metody i wykorzystania różnorodnych źródeł. Są to:

- a. Studium historyczno-konserwatorskie,
- b. Badania historyczno – architektoniczne,
- c. Badania archeologiczne,
- d. Badania konserwatorskie detali, wystroju oraz substancji zabytkowej (wykonywane przez konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki).

Ad. a. Studium historyczno-konserwatorskie obejmuje badania prowadzone metodami humanistycznymi poprzez analizę archiwalnych źródeł pisanych i ikonograficznych (a czasami także i kartograficznych) oraz poprzez analizę formy i funkcji samego dzieła architektonicznego w konfrontacji ze stanem wiedzy zawartej w odpowiedniej literaturze dotyczącej samego zabytku, jak i w literaturze ogólnej związanej z kategorią dzieł, do której on należy. Studium to powinno wyprzedzać wszystkie inne badania następne, które powinny z niego korzystać dla zdobycia potrzebnej wiedzy historycznej.

Ad. b. Badania historyczno-architektoniczne prowadzone są metodą powierzchniową i częściowo sondażową poprzez analizę zastanych struktur, materiałów oraz technik i technologii budowlanych, a także stratygrafii substancji zabytku w celu rozpoznania i udokumentowania procesu budowy, jak i późniejszych przekształceń poprzez graficzne rozwarstwienia i teoretyczne rekonstrukcje.

Badania te powinny być skorelowane z wynikami studium historyczno-konserwatorskiego lub je obejmować, jeżeli nie było ono wykonane uprzednio.

Ad. c. Badania archeologiczne prowadzone są metodą wykopaliskową (ingerującą w warstwy kulturowe). Obejmują one analizę i dokumentację warstw kulturowych, jak i zawartych w nich świadectw kultury materialnej. Specyfika tych prac wymaga często jednoczesnego zabezpieczenia i konserwacji pozyskanych zabytków, które wydobyte mogą ulec szybkiej degradacji. Czasami potrzeba zabezpieczenia szczególnych stanowisk archeologicznych (kurhany, grodziska, itp.).

Ad. d. Badania konserwatorskie w zabytkach architektury dotyczą wystroju, detali architektonicznych, a także często i historycznej substancji budowlanej. Prowadzone są przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki (różnych specjalności, często wspomaganych przez przedstawicieli innych nauk, w tym przyrodniczych dla analiz fizyko-chemicznych, bądź badań instrumentalnych). Badania te mają na celu rozpoznanie w/w elementów pod kątem ich budowy i użytych materiałów, oraz ich właściwości fizyko-mechanicznych, faktury

i kolorystyki, analizy nawarstwień, stanu zachowania i zniszczeń z podaniem ich przyczyn. Celem badań jest przygotowanie wytycznych do projektów konserwatorskich. Najkorzystniej jest, gdy badania konserwatorskie prowadzone są razem z badaniami historyczno – architektonicznymi.

Szczegółowy zakres badań konserwatorskich przedstawiono poniżej:

1. Rozpoznanie wstępne zabytku (niezależnie od wstępnego rozeznania zespołowego).
2. Zapoznanie się z dokumentacją zabytku, wykonaną kiedyś jak i z dokumentacją kompleksowych badań historycznych.
3. Analiza dotychczas przeprowadzonych prac konserwatorskich, naprawczych lub remontowych.
4. Analiza mikroklimatu i stopnia zanieczyszczenia środowiska.
5. Badania hydrogeologiczne.
6. Dokumentacja stanu zachowania (opisowa, fotograficzna i rysunkowa).
7. Badania stanu zachowania.
8. Badania stopnia zawilgocenia badanych elementów /obiektów/.
9. Badania prowadzone „in situ” (m.in. odkrywki) oraz pobranie próbek do badań laboratoryjnych (z pełną dokumentacją wykonanych prac i miejsc pobrania próbek).
10. Badania laboratoryjne.
11. Analiza ilościowa i jakościowa soli zawartych w murze, glebie i badanych detalach architektonicznych.
12. Badanie budowy i składu materiałów kamiennych naturalnych i sztucznych.
13. Analiza mikroskopowa (optyczna, polaryzacyjna (analiza petrograficzna, elektronowa).
14. Analiza chemiczna.
15. Analiza instrumentalna (EDX, dyfrakcja rentgenowska, FTIR, termiczna analiza różnicowa, XRF, LIBS itp.).
16. Badania właściwości fizycznych i mechanicznych materiałów kamiennych naturalnych i sztucznych.
17. Badania mikrobiologiczne.
18. Analiza budowy i właściwości nawarstwień (w tym także fałszywej patyny).
19. Analiza opracowań kolorystycznych, m.in. malarskich i glazury (stratygrafia, spoiwa, pigmenty).
20. Podsumowanie wyników badań.
21. Określenie przyczyn zniszczeń.
22. Wnioski i wytyczne do projektu (dla poszczególnych elementów).

Uwagi związane z badaniami

Dobro nauki jak i zabytku wymaga, aby te różne wzajemnie uzupełniające się badania były prowadzone pod jednym wspólnym kierownictwem, (a przynajmniej koordynacją) przy ścisłej współpracy wszystkich prowadzących je osób, tak by można było na bieżąco konfrontować spostrzeżenia i wyciągać wnioski.

W wyniku kompleksowych badań winniśmy otrzymać wizję architektoniczno-przestrzenną danego zabytkowego obiektu budowlanego na poszczególnych etapach jego rozwoju. Wizja ta powinna być odpowiednio udokumentowana. Jest to bardzo ważne dla wniosków naukowych, jak i wytycznych dla przyszłej problematyki projektowo - konserwatorskiej.

Byłoby dobrze, aby autor przyszłego projektu (choć częściowo) mógł uczestniczyć w badaniach historyczno-architektonicznych. Natomiast z całą pewnością musi zapoznać się szczegółowo z badaniami kompleksowymi oraz z ich wynikami. Efektem końcowym tych badań winny być wnioski do opracowania wytycznych dla przyszłego projektu konserwatorskiego.

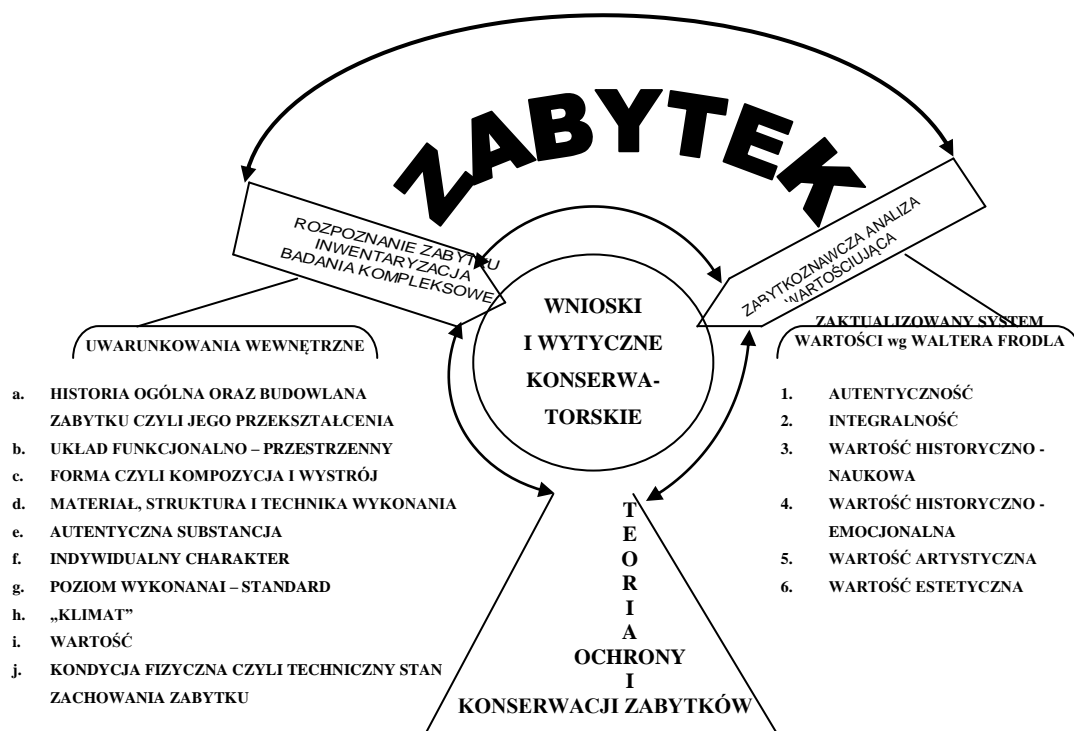
Ponadto z badań tych należy wyciągnąć wnioski naukowe precyzując: co one wniosły do wiedzy ogólnej i szczegółowej na temat danego zabytku. Także powinno się sprecyzować dalsze postulaty badawcze, które powinny być zrealizowane w trakcie robót budowlano-konserwatorskich, pozwalających na dotarcie do elementów do tej pory niedostępnych.

Wniosek wynikający z tego jest taki, iż w trakcie realizacji prac budowlano-konserwatorskich wszystkie badania winny być nadal kontynuowane. W trakcie badań rozpoznajemy wszystkie tzw. uwarunkowania wewnętrzne.

C. PODSTAWY DO SFORMUŁOWANIA WNIOSKÓW I WYTYCZNYCH KONSERWATORSKICH

Szczegółowa wiedza o zabytku architektury i wyniki zabytkoznawczej analizy wartościującej go oraz zalecenia wynikające ze współczesnej teorii ochrony i konserwacji zabytków stanowią podstawę do sformułowania wniosków i wytycznych konserwatorskich. Schemat tych działań przedstawia poniższa tabela.

PROBLEMATYKA KONSERWATORSKA TKWI W ZABYTKU
NALEŻY JĄ TYLKO UMIEĆ ROZPOZNAĆ – ODCZYTAĆ

Tab. I. Schemat przedstawiający podstawy do sformułowania wniosków i wytycznych konserwatorskich

1. Uwarunkowania wewnętrzne – tkwiące w zabytku

Ad. a. Historia ogólna oraz budowlana zabytku czyli jego przekształcenia

Każdy zabytek posiada określone miejsce w fazie rozwojowej danego typu architektury decydującej o jego wartości. Większość zabytków związana bywa z historią regionu miasta bądź osiedla, a nawet wybitnych osób. Prawie każdy natomiast w okresie swego istnienia podlegał większym lub mniejszym przebudowom. Dzięki kompleksowym badaniom historyczno-architektonicznym dochodzimy do odczytania tych przekształceń. Ich stan zachowania w konfrontacji z ich wartością pozwoli na przyjęcie generalnej koncepcji konserwatorskiej.

Ad. b. Układ funkcjonalno – przestrzenny

Układ ten jest wynikiem programu użytkowego, jaki przyjęto dla danego budynku w momencie jego powstania lub kolejnych przekształceń. Z reguły układ przestrzenny jest charakterystyczny dla danego typu obiektu i stanowi o jego istocie funkcjonalno - historycznej. Podstawą prac konserwatorskich w zabytkach architektury jest ich adaptacja.

Właśnie ona wkracza w układ przestrzenno – funkcjonalny i powinna go uszanować, a nie naruszać w istotny sposób. **Dany zabytek nie nadaje się na każdą nową funkcję, lecz tylko na taką, którą można „wpisać, a nie wciąć” w jego układ**, który specjalnej analizie musi być poddany w wytycznych konserwatorskich (patrz p. 3/II, s. 16).

Ad. c. Forma, czyli kompozycja i wystrój

Tak, jak nie zawsze właściwie spostrzegany jest układ funkcjonalno – przestrzenny zabytku architektury, tak z reguły jego wystrój oraz rzadziej kompozycja bywają doceniane nawet przez tych, którym zabytki często „przeszkadzają”. Są to najbardziej oczywiste elementy dzieła architektury i one najczęściej w pierwszym rzędzie kwalifikują je do uznania za zabytek i podjęcie w nim prac konserwatorskich.

Ad. d. Materiał, struktura i technika wykonania

Każdy okres historyczny preferuje charakterystyczne rozwiązania materiałowe i techniczne, które nadto ulegają zróżnicowaniom regionalnym, a nawet i jednostkowym w poszczególnych zabytkach. Każdorazowo ich rozpoznanie ma pierwszorzędne znaczenie dla ustalenia historii budowlanej zabytku (czyli jego przekształceń) oraz dla opracowania ekspertyz technicznych, czyli stanu zachowania danej budowli. Rozpoznanie to jest także bardzo ważne dla chronienia i zachowania historycznych rozwiązań technicznych, które są już zabytkowymi, a także dla koniecznych powtórzeń dawnych technik w trakcie prac restauracyjnych. Osoby zajmujące się zabytkami budownictwa i architektury muszą posiadać tę historyczną wiedzę budowlaną, która jest dość odmienna od współczesnej wiedzy technicznej w tym zakresie – tym bardziej, że nie zawsze powinno łączyć się nowe rozwiązania techniczne ze starymi, gdyż te ostatnie mogą wtedy zostać zdegradowane bądź wręcz zniszczone. Wymaga to dużej odpowiedzialności w podejmowaniu takich decyzji.

Ad. e. Autentyczna substancja

O zabytkowym dziele świadczy jego zachowana autentyczna substancja, która jednocześnie posiada wartość dokumentalną.

Niestety, materiały z różnych przyczyn ulegają degradacji, a w konsekwencji zniszczeniu. Główny problem polega na opóźnianiu procesów niszczących i jak najdłuższym zachowaniu autentycznej substancji i ograniczeniu do minimum koniecznych wymian. Każdy człowiek obcując z zabytkiem chciałby przeżyć kontakt z autentykiem, a nie z kopią. Takie stanowisko zajmowane zawsze w odniesieniu np. do malarstwa nie jest niestety częste w przypadku architektury. Nikt np. nie chciałby zachwycać się kopią Damy z łasiczką Leonarda da Vinci i zastąpić nią oryginał.

Za pozostawieniem autentycznej substancji przemawia dodatkowo fakt, iż w zakresie elementów zabytkowej architektury nie ma dzisiaj możliwości wykonania dobrej kopii. Autentyczność substancji historycznej (materiału i struktury) jest m.in. podstawową cechą zabytku przy wpisaniu go na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

Ad. f. Indywidualny charakter

Każdy zabytek jest niepowtarzalny, nawet bliźniacze oficyny pałacowe nigdy nie są takie same. Stąd obowiązuje nas indywidualne podejście do każdego dzieła i poznanie jego specyfiki i jednostkowych opracowań, aby potem w pracach konserwatorskich nie generalizować i charakterystycznych rozwiązań dla danego zabytku nie stosować w innym.

Jakże często spotykamy takie same sprzęty, bądź podobne opracowania plastyczne w kościołach z różnych epok. Jest to bodaj najbardziej powszechny „grzech” proboszczów.

Ad. g. Poziom wykonania – standard

Indywidualny sposób rozwiązania kompozycji architektonicznych i plastycznych jest jeszcze pogłębiony przez indywidualny poziom wykonania. Poziom standardu może być różny dla różnych typów obiektów budowlanych. Np. pałac z reguły będzie bardziej bogato wyposażony niż dom mieszczański, a ten ostatni będzie górował nad chałupą wiejską. Podobne różnice mogą występować na poszczególnych kondygnacjach, jak i w poszczególnych pomieszczeniach danego zabytku. Utrzymanie charakteru standardu obowiązuje także w czasie prac konserwatorskich. Skromny zabytek, jak i jego skromne wnętrza powinny zachować ten sam charakter nawet przy adaptacji na inne niż dotychczasowe cele. Byłoby błędem, gdyby wiejski dom po pracach otrzymał fornirowane parkiety taflowe charakterystyczne dla wnętrz monumentalnych, a pomieszczenia piwniczne – bogate posadzki marmurowe. Niestety w tej materii podobnie, jak i w pozbawianiu indywidualnego charakteru zabytku popełnia się wiele błędów. Należą do nich nieuzasadnione nowe nadmiernie dekorowane elementy, lub wymiana tych autentycznych na nowoczesne.

Ad. h. „Klimat”

Poza wymienionymi dotychczas cechami większość zabytków posiada specyficzny charakter, który można by nazwać „klimatem”. Decyduje o nim między innymi także patyna, jako wynik starzenia się materiałów. Zbyt odnawiająca konserwacja może doprowadzić do usunięcia patyny, a tym samym pozbawić zabytek jego wartości dawności. W odniesieniu do wielu naszych świątyń można by powiedzieć, iż cechuje je specyficzny klimat polegający na nawarstwieniu wyposażenia i dzieł sztuki z różnych epok, a mimo to tworzących harmonijną

całość. Prowadząc prace konserwatorskie nie wolno nam tego klimatu zatracić. Poza wnętrzem świątyń o klimacie możemy mówić także w odniesieniu do wnętrza urbanistycznych, a więc ulic i placów, gdzie także fasady z różnych epok tworzą specyficzną całość. Są często wśród nich budynki o niewielkiej wartości artystycznej, ale za to utrzymane w klimacie zespołu i takie powinny pozostać.

Ad. i. Wartość

Po wszechstronnym poznaniu danego dzieła architektury „kluczem” dla ustalenia programu konserwatorskiego jest przeprowadzenie zabytkoznawczej analizy wartościującej (ZAW) w oparciu o zaktualizowany system Waltera Frodla¹⁵ przedstawiony po prawej stronie Tab. I.

Biorąc pod uwagę wspomniany system wartości należy dany zabytek poddać analizie i ocenie tak w całości (wraz z otoczeniem), jak i we fragmentach, jeżeli posiada on wiele nawarstwień. Analiza musi uwzględniać wszystkie elementy w obecnym kształcie, ale także uświadamiać wartości zatarte lub zniszczone, bądź dotychczas nieujawnione. Musi także dotyczyć prac konserwatorskich, jeżeli takie były już zrealizowane w zabytku. Wartościowanie powinno być prowadzone w odniesieniu do rozwiązań krajowych, regionalnych i w końcu lokalnych. Stąd konieczność posiadania dużej wiedzy z zakresu historii, kultury, sztuki i techniki.

Dla określenia wartości przeprowadzamy

Zabytkoznawczą analizę wartościującą (ZAW)

Na wstępie określamy wartości: autentyczności i integralności zabytku architektury, które są kluczowe dla zrozumienia i wyznaczenia pozostałych.

- 1. Autentyczność** zabytku zależy przede wszystkim od stopnia zachowania substancji zabytkowej. Za substancję zabytkową uznajemy nie tylko materię z okresu wznoszenia budowli, lecz również materię historycznych nawarstwień. W precyzyjnym określeniu wartości autentyczności pomaga rozwarstwienie materiałowe i chronologiczne zabytku. W przypadku zabytków niejednorodnych oceny autentyczności poszczególnych jego części, elementów czy detali mogą być zróżnicowane.

---

¹⁵ Aktualizację systemu W. Frodla przeprowadził Janusz Krawczyk (por. jego wykłady na specjalności Konserwatorstwo na UMK w Toruniu). Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy ratyfikowana przez Polskę w 2012 r. wyróżnia wartości: historyczne, archeologiczne, artystyczne, naukowe, społeczne i techniczne. W związku z rozszerzaniem się pojęcia dziedzictwa i zakresu jego ochrony powstają kolejne opracowania w tym zakresie. Jednak do czasu ogólnego przyjęcia wypracowywanych obecnie pojęć i kryteriów dotyczących wartości będziemy nadal posługiwać się zaktualizowaną metodą W. Frodla, (tym bardziej, iż jest ona stosunkowo prosta). Warto zwrócić uwagę, iż wyodrębniane obecnie (w Konwencji o ochronie dziedzictwa architektonicznego) oddzielne wartości: naukowe i archeologiczne oraz techniczne mieszczą się w ogólnym pojęciu wartości historycznych, a wartości społeczne w użytkowych; W. Frodl, *Pojęcie i kryteria wartościowania zabytków*, Warszawa ODZ 1966.

2. **Integralność** jest miarą kompletności dzieła. Wartość integralności jest tym większa im bardziej czytelna jest pierwotna forma dzieła architektonicznego. Często działania człowieka oraz procesy niszczące zamieniają zabytek w ruinę stopniowo pozbawiając go wartości integralności. W przypadku obiektów niejednorodnych wysoka wartość integralności może być rezultatem prac przeprowadzonych w późniejszych fazach chronologicznych (w tym również podczas prac restauratorskich)¹⁶.
3. **Wartość historyczno-naukowa** zabytku architektury zależy od jego przydatności, jako materiału do badań naukowych. Wśród dyscyplin historycznych, dla których zabytek może okazać się wartościowym źródłem wiedzy wymienić można historię kultury materialnej, historię sztuki, historię architektury, historię technik budowlanych, historię organizacji budownictwa, historię społeczną i gospodarczą, historię danego regionu, a także, w zależności od rodzaju zabytku – historię wojskowości, historię kościoła czy historię religii. Wartość historyczno – naukowa zabytku jest uzależniona od jego wiarygodności jako źródła wiedzy. Obiekt, w którym możliwe jest rozróżnienie poszczególnych faz budowy czy nawarstwień (w tym również przekształceń i restauratorskich uzupełnień) może być traktowany jako autentyczny dokument, a informacje, których dostarcza nauce nie przyczyniają się do zafałszowania wiedzy o przeszłości.
4. **Wartość historyczno-emocjonalna** zabytku wiąże się ze znaczeniami nadawanymi mu w przestrzeni życia społecznego. Źródłem tej wartości może być zarówno aktualny stan zachowania zabytku znajdujący odzwierciedlenie w „wartości dawności” (patyna i nawarstwienia odniesione do koncepcji *Alterswert* Aloisa Riegla), jak i wydarzenia oraz postacie historyczne związane z analizowanym obiektem (odpowiednik „wartości symbolu” Waltera Frodla). Wysoką wartość historyczno – emocjonalną mają zabytki, które stały się nośnikiem tożsamości zbiorowej. Należy zatem zastanowić się, czy analizowany obiekt pełni rolę symbolu dla jakiejś grupy społecznej (np. dla mieszkańców dzielnicy lub regionu, grupy etnicznej, zawodowej czy wspólnoty o charakterze religijnym).
5. **Wartość artystyczna** zależy od jakości dzieła ocenianego przez pryzmat kryteriów właściwych danej dziedzinie sztuki. W przypadku architektury podstawowe znaczenie ma umiejętne połączenie aspektów funkcjonalnych, konstrukcyjnych oraz poziomu

---

¹⁶ Przy przeprowadzaniu prac restauratorskich należy zatem rozważyć, czy większą wartość posiada np. późniejsza forma lub nawarstwienie zachowane w stanie kompletnym, czy też wcześniejsza forma niekompletna lub nawarstwienie tej integralności pozbawione.

kompozycji i rozwiązań dekoracyjnych. W tym punkcie wartościowania przydatne może okazać się nie tylko studiowanie samego dzieła w jego aktualnym stanie, lecz również analiza projektu, w oparciu o który to dzieło powstało.

6. **Wartość estetyczna** ma swoje źródło w przeżyciach estetycznych, których przedmiotem jest zabytek. W dużej mierze przeżycia te zależą od integralności dzieła, a także od kontekstu w jakim dzieło jest prezentowane. Nawiązując do rozwiązań proponowanych przez Riegla i Frodla można w tym punkcie analizy uwzględnić zarówno „wartość nowości” (*Neuswert*), jak i wartości wynikającą z relacji między zabytkiem a jego otoczeniem („malowniczość”). Rozważając kwestię wyglądu utrwalonego tradycją można nawiązać do spostrzeżeń dotyczących wartości historyczno – emocjonalnych.
7. **Wartość użytkowa** powinna być rozpatrywana zarówno w odniesieniu do funkcji historycznej i obecnej, jak i funkcji projektowanej. Jeśli zabytek zachował funkcję pierwotną (historyczną) jego aktualna wartość użytkowa zależy nie tylko od stanu zachowania zabytku (np. od integralności jego form zewnętrznych jak i przestrzenno – użytkowych), ale także od tego, w jakim stopniu odpowiada współczesnym standardom. Jeśli zabytek pełni funkcję wtórną ocena obecnej wartości użytkowej powinna uwzględniać także rezultaty analizy wtórnego kontekstu funkcjonalnego. W tym przypadku przydatne może też okazać się wskazanie tych historycznych wartości użytkowych, które zostały zredukowane lub zniszczone podczas adaptacji zabytku do nowych funkcji.

Gdy celem zabytkoznawczej analizy wartościującej jest przygotowanie założeń dla późniejszych prac konserwatorskich należy określić potencjalną wartość użytkową zabytku przeprowadzając analizę programu funkcjonalnego przewidzianego w projekcie. Wartość projektowanego programu funkcjonalnego zależy nie tylko od dawnego układu funkcjonalno – przestrzennego, ale także od właściwego dobrania nowej funkcji¹⁷. Z tego względu konieczne jest rozpoznanie i obiektywne określenie wartości układu przestrzennego charakterystycznego dla danego rodzaju architektury. Na podstawie tego wartościowania w dalszej kolejności należy opracować wytyczne konserwatorskie, w których zostaną wytypowane elementy funkcjonalno – przestrzenne, które nie mogą być naruszone (bez utraty

---

¹⁷ W zależności od przyjętych rozwiązań ten sam budynek może być raz „funkcjonalny”, a innym razem „afunkcjonalny”. Jeśli na przykład dawny spichlerz przewidziano na współczesny magazyn, to jego nowa funkcja nie zniszczy dawnego układu. Jeśli w tym samym spichrze będziemy chcieli zaprojektować biura lub mieszkania, to zgodnie ze współczesnymi normami technicznymi w spichrze trzeba będzie podwyższyć kondygnacje (czyli zniszczyć jego układ przestrzenny). Dodatkowo nastąpi także zniekształcenie elewacji, gdyż biura czy mieszkania wymagają dużo większych okien od tych, które są wystarczające dla spichrza lub magazynu. Wniosek: nie każdy zabytek nadaje się na dowolną funkcję, lecz tylko na taką, która nie zniszczy istotnych cech jego historycznego układu funkcjonalno – przestrzennego.

wartości dokumentalnej), oraz wskazane zostaną elementy, w których dopuszcza się mniejszą lub większą ingerencję.

Ad. j. Kondycja fizyczna zabytku, czyli stan techniczny jego zachowania

Inżynier konstruktor wykonujący (w ramach prac przedprojektowych) ekspertyzę powinien na początku posiadać także ogólną wiedzę historyczną o obiekcie i o jego wartości zabytkowej, gdyż ona powinna decydować o dalszym losie zabytku. Stan techniczny natomiast o zakresie metod zabezpieczenia i o rodzajach wzmocnień. Bardzo zniszczony zabytek, ale o dużej wartości będziemy starali się uratować nawet za cenę wielkich nakładów.

Konstruktor w szczególności powinien rozpoznać autentyczne, dziś już historyczne struktury budowlane, celem ich zachowania przez odpowiednie naprawy, a nie wymianę.

W praktyce konserwatorskiej niezbędne jest pełne zrozumienie charakterystyk materiałowych i konstrukcyjnych. Istotna jest informacja o obiekcie w jego oryginalnym lub wcześniejszym stanie, o technikach użytych w obiekcie, o zmianach i ich skutkach, o stwierdzonych zjawiskach i – ostatecznie – o jego aktualnym stanie. Diagnoza winna być oparta o badania historyczne, jakościowe i ilościowe. Badanie jakościowe oparte są przede wszystkim o bezpośrednie obserwacje uszkodzeń konstrukcji i osłabienie materiału oraz badania historyczne, archeologiczne, badania ilościowe oparte są głównie o badania materiałowe i konstrukcyjne, monitoring oraz analizy konstrukcyjnej. Zalecone w ekspertyzie naprawy powinny opierać się o tradycyjne metody rzemieślnicze, a dopiero tam gdzie nie mogą one sprostać potrzebom, stosować rozwiązania inżynierskie, jednak tak, aby nie zacierać i nie niszczyć dawnych układów. Zawsze należy pamiętać aby wprowadzone konstrukcje i materiały były kompatybilne do tych istniejących historycznych. Restauracja samej konstrukcji zabytku architektury nie jest celem samym w sobie lecz celem jakim jest budynek jako całość¹⁸.

Już w analizie konstrukcyjnej należy zwracać uwagę na te dawne rozwiązania historyczne, które w dzisiejszym rozumieniu uznawane są za błędne pod względem technicznym czyli tzw. **anomalie**. Dla dawnych mistrzów nie były one niewłaściwe. Jeżeli decydują one o konkretnym obrazie plastycznym należy je pozostawić, a rozwiązanie problemu konstrukcyjnego szukać w taki sposób aby nie zniekształcać zabytku.

Generalna uwaga! Chcąc oceniać stan techniczny dawnych dzieł należy najpierw zapoznać się ze specyfiką rozwiązań historycznych, aby nie naginać ich do współczesnych norm, bo to zawsze prowadzi do zniszczenia elementów zabytkowych.

---

¹⁸ KARTA ICOMOS (op. cit.) patrz Aneks na końcu opracowania.

2. Zalecenia (najważniejsze) wynikające z teorii ochrony i konserwacji zabytków przedstawiają się następująco:

- a) zabytki winny być zachowane i przekazane następnym pokoleniom w całym bogactwie ich autentyzmu,
- b) ochrona i konserwacja zabytków winna odbywać się w oparciu o podstawy naukowe,
- c) ochronie i konserwacji powinny podlegać zabytki i ich zespoły w pełnej integracji z otoczeniem,
- d) podstawą prac konserwatorskich jest pełne zbadanie i udokumentowanie zabytku oraz jego wartościowanie jako główna zasada konserwatorska,
- e) powinno obowiązywać poszanowanie dla wkładu każdej epoki stylowej, stąd chronienie nawarstwień, a wydobycie formy wcześniejszej uzasadnione w wyjątkowych przypadkach i uzależnione od jej wartości w porównaniu z elementami, które mają być usunięte,
- f) restauracja zabytku architektury ma na celu zachowanie i ujawnienie (wydobycie) historycznych i estetycznych wartości przy jednoczesnym poszanowaniu autentycznej substancji,
- g) adaptacja zabytku architektury do współczesnych potrzeb jest pożądana lecz nie może niszczyć wystroju i naruszać w istotny sposób dawnego układu funkcjonalno-przestrzennego,
- h) wyjątkowo dopuszcza się dobudowy, ale tylko wtedy, gdy szanują wszystkie ważne części obiektu i jego otoczenia oraz zachowują równowagę kompozycyjną,
- i) rekonstrukcje całościowe zasadniczo są niedopuszczalne. Natomiast możliwe są uzupełnienia (odtworzenia), jeżeli podstawę stanowi materialna substancja, która powinna pozostać w formie tzw. świadka,
- j) elementy uznane za nieodzowne do uzupełnienia lub nawet zastąpienia części brakujących powinny wywodzić się z kompozycji architektonicznej i jednocześnie nosić znamiona naszych czasów (odróżniając się od partii autentycznych), aby nie fałszować dokumentu sztuki i historii,
- k) w pracach restauratorskich (szczególnie w częściach widocznych) powinno stosować się materiały i rozwiązania tradycyjne. Materiały i konstrukcje nowoczesne wynikające z potrzeb ratowania zabytku architektury powinny być tak zastosowane, aby nie naruszały historycznego obrazu zabytku,
- l) zabytki architektury, ale także i wystroju nie powinny być przenoszone, chyba, że jest to jedynym sposobem ich uratowania,

- m) ruiny należy chronić i konserwować w formie „trwałej” w następujący sposób:
- trwałe ruiny powinno się udostępnić i uczynić dla ułatwienia zrozumienia zabytku, jednak bez wypaczenia znaczenia ich elementów,
  - w trwałej ruinie wyklucza się wszelkie prace rekonstrukcyjne. Wchodzi w grę tylko „anastyloza”, czyli złożenie części zabytku z istniejących elementów rozproszonych,
  - zabezpieczenie ruiny w formie trwałej powinno być tak przeprowadzone, aby autentyczna substancja nie została zdominowana przez konieczne uzupełnienia, które będąc czytelne, czyli rozpoznawalne, powinny być także w miarę scalone,
- n) przy pracach konserwatorskich i restauratorskich ważne decyzje powinny być podejmowane zespołowo przez odpowiednie fachowe gremia,
- o) prace konserwatorsko – restauratorskie muszą być zakończone odpowiednią dokumentacją powykonawczą, która winna być trwale przechowywana.

3. Wnioski i wytyczne architektoniczno - konserwatorskie

Szczegółowa wiedza o zabytku i wynik analizy wartościującej go w konfrontacji z zaleceniami wynikającymi ze współczesnej teorii ochrony dóbr kultury stanowią podstawę do opracowania wniosków i wytycznych konserwatorskich, które w punktach przedstawia poniższa tabela.

ZALEŻNOŚĆ OD WYNIKU ANALIZY WARTOŚCIUJĄCEJ I OGÓLNEJ KONCEPCJI	WNIOSKI I WYTYCZNE ARCHITEKTONICZNO - KONSERWATORSKIE
	I. OGÓLNA KONCEPCJA KONSERWATORSKA
	II. WYTYCZNE DO UKŁADU FUNKCJONALNO-PRZESTRZENNEGO
	A. Elementy układu do bezwzględneho zachowania (ew. odtworzenia)
	B. Elementy układu, w których dopuszcza się pewną (minimalną) ingerencję
	C. Elementy układu, które można przebudować częściowo bądź w całości
	III. WYTYCZNE DO POZOSTAŁYCH ELEMENTÓW ZABYTku (np. otoczenie, wystrój, plastyka budowli, detale, materiały, kolorystyka, itp.), które należy przewidzieć
	A. Do bezwzględneho zachowania i wyeksponowania
	B. Do uzupełnienia lub odtworzenia

Tab. II. Wnioski i wytyczne konserwatorskie

Ad. I. Pierwszym punktem, jaki powinny zawierać wnioski i wytyczne konserwatorskie jest ogólna koncepcja konserwatorska, która określa przyszłościową wizję danego dzieła architektury jako całości. W jej ramach, w wyniku wartościowania kolejnych przekształceń

zabytku ustalamy np. że należy przywrócić jego formę z określonego okresu i usunąć późniejsze nawarstwienia, bądź odwrotnie – zachować część bądź wszystkie naleciałości. Przy tego typu problemach jakże istotne jest kryterium kompletności. A więc, czy bardziej poprawnie będzie pokazać późniejszą formę zabytku, ale kompletną, czy wcześniejszą i niekompletną, w której muszą nastąpić duże uzupełnienia? Może pojawiać się wtedy problem przedstawienia zabytku w wersji ahistorycznej, nie mówiąc już o stworzeniu z niego preparatu „archeologicznego”, czego należy unikać, pamiętając, że zawsze mamy do czynienia z dziełem sztuki, które należy traktować jako całość kompozycyjną.

Ad II. Następnym punktem wytycznych konserwatorskich – podkreślamy to raz jeszcze, po sformułowaniu generalnej koncepcji jest analiza układu funkcjonalno-przestrzennego zabytku. Określamy jego cechy charakterystyczne i, znów na podstawie wartościowania, ustalamy: A – elementy układu wymagające bezwzględного zachowania i wyeksponowania, a nawet ewentualnego odtworzenia. Czyli chronimy najbardziej charakterystyczne elementy układu funkcjonalnego decydujące o danym typie architektury. Np. piano nobile: czyli I piętro w pałacach barokowych, a parter w klasycystycznych, które w trakcie adaptacji nie mogą być zmienione. Nawet adaptacja strychu będzie zależna od wartości zabytkoznawczej konstrukcji dachu, która nie tylko winna być zachowana, ale i odpowiednio wyeksponowana.

Jednocześnie muszą zostać wytypowane elementy układu o mniejszej wartości – B lub tej wartości pozbawione, – C w których w czasie projektowania będzie można pozwolić sobie na drobną ingerencję lub nawet na całkowitą przebudowę wprowadzając nowe konieczne elementy funkcjonalne.

Analiza układu przestrzennego oraz wytyczne dla niego muszą zawsze brać pod uwagę koncepcję generalną. W innym wypadku może nastąpić taka sytuacja, iż np. w formie architektury zewnętrznej powracamy do jakiegoś okresu rekonstruując fasadę z tego czasu, a jednocześnie przebudowujemy zachowany właśnie z tego czasu układ niszcząc jego elementy. Proponowana na etapie wniosków nowa funkcja musi być podporządkowana układowi przestrzennemu zabytku, gdyż zachowanie struktury funkcjonalno – przestrzennej jest jednym z warunków współczesnej ochrony zabytków. Musimy zdawać sobie sprawę, iż **nie każda funkcja pasuje do danego zabytku lecz tylko ta, która nie niszczy jego układu**. Stąd niewłaściwe propozycje użytkowe należy eliminować już na etapie wniosków i wytycznych.

Ad III. Po zaproponowaniu generalnej koncepcji oraz sformułowaniu wniosków i wytycznych, co do układu przestrzenno – funkcjonalnego, przystępujemy do opracowania wniosków i wytycznych dotyczących innych elementów i detali budowli, które należy sklasyfikować wedle dwóch kryteriów:

1. do bezwzględnego zachowania i wyeksponowania,
2. do uzupełnienia lub nawet odtworzenia.

Zakres tych prac będzie również wynikiem analizy wartościującej i założeń generalnej koncepcji.

Rozdział III. PRACE PROJEKTOWE DLA BUDOWLANYCH OBIEKTÓW ZABYTKOWYCH

1. PROJEKT WSTĘPNY ARCHITEKTONICZNO – KONSERWATORSKI

Projekt wstępny powinien składać się z:

- projektu zagospodarowania otoczenie zabytku,
- projektu architektoniczno-konserwatorskiego budynku.

Może on powstać dopiero po wykonaniu prac przedprojektowych, musi bowiem opierać się na wnioskach i wytycznych z nich płynących. W przypadku nowego budownictwa projekt wstępny nie zawsze jest potrzebny. Dla zabytków powinien być obligatoryjny. Korzystne bywa wykonanie nawet kilku wersji projektu wstępnego, co umożliwia wybranie rozwiązania optymalnego, które najlepiej służy zachowaniu walorów zabytkowych danego założenia historycznego.

Projekt wstępny powinien zawierać następujące elementy, które wynikają ze specyfiki obiektu zabytkowego:

- zwarty opis historyczny,
- wytyczne konserwatorskie dla zagospodarowania działki, chroniące jej historyczne rozplanowanie,
- generalną koncepcję konserwatorską,
- wytyczne konserwatorskie dla zabytku architektury ze sprecyzowaną generalną koncepcją konserwatorską oraz z podkreśleniem wytycznych dla zabytkowego wkładu funkcjonalno-przestrzennego zwartościowanego w trzech grupach: a) do bezwzględnego zachowania, b) do dopuszczenia częściowych ingerencji, c) do dowolnego przekształcenia,
- rysunkowe rozwiązanie funkcjonalne, przedstawione na istniejących, rozwarstwionych rzutach poszczególnych kondygnacji jako wynik badań historycznych,
- wytypowanie elementów zabytkowych dla których muszą być uzyskane odstępstwa od współczesnych warunków technicznych, celem ich zachowania (jako przygotowanie do ekspertyzy),
- ekspertyzę techniczną jednego z rzeczoznawców - zgodnie z zapisem § 2 ust. 2 Warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie - celem uzyskania odstępstw od tych warunków dla zachowania zabytkowej substancji i rozwiązań historycznych. Ekspertyza ta powinna być obligatoryjna (a nie uzależniona od widzimisię inwestora czy projektanta), gdyż - przy daleko idących adaptacjach i konieczności stosowania warunków dla nowego budownictwa, których kiedyś przecież nie można było przewidzieć - elementy zabytkowe zawsze narażone są na zniszczenia,
- projekt koncepcyjny rozwiązań plastycznych dla wszystkich elementów dodanych, czyli nowych,
- projekt koncepcyjny wnętrz, szczególnie dla obiektów posiadających wystrój i elementy historyczne,
- wytyczne dla konstruktora i instalatorów, podkreślające konieczność zachowania oryginalnych elementów zabytkowych oraz zawierające wskazanie miejsc, które omijać powinny przewody sieci instalacyjnych. W szczególnych przypadkach elementy te powinny być przedstawione na rysunkowych rozwinięciach ścian.

Ekspertyza techniczna proponująca odstępstwa od przepisów i projekt wstępny powinny uzyskać akceptację WKZ.

2. PROJEKT BUDOWLANY, A PROJEKT BUDOWLANO – KONSERWATORSKI

Projekt budowlany służy jedynie do uzyskania pozwolenia na budowę i nie musi rozwiązywać wszystkich zagadnień na tym etapie – to następny wniosek wynikający ze wspomnianego rozporządzenia Ministra Transportu Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dn. 25 kwietnia 2012 r. Zakres oceny projektu przez organy administracji architektoniczno-budowlanej jest ograniczony. Stwarza to kolejne zagrożenie dla budowli zabytkowych, w przypadku których rozwiązania istotne powinny być sprecyzowane do końca. Wyjątkiem są naturalnie kwestie pojawiające się dopiero podczas robót, a będące efektem odkryć konserwatorskich. Muszą być one uwzględnione obligatoryjnie w trakcie realizacji prac.

Wniosek: dla budowli zabytkowych powinno przygotowywać się wraz z projektem budowlanym także projekt wykonawczy i projekty technologiczne, a także projekty konserwatorskie opracowywane przez konserwatorów-restauratorów dzieł sztuki. Dopiero całościowe rozwiązania powinny być akceptowane przez WKZ. Możliwa do przyjęcia jest dwukrotna, obowiązkowa akceptacja przez WKZ, najpierw projektu budowlano-konserwatorskiego wraz z projektami konserwatorskimi, a potem projektów wykonawczych.

Ustawa - Prawo budowlane i wspomniane powyżej rozporządzenie z 2003 r. określają, że projekt budowlany składa się z:

- projektu zagospodarowania terenu,
- projektu architektoniczno-budowlanego, zawierającego nie tylko rozwiązania funkcjonalne i architektoniczne, ale także konstrukcyjne oraz instalacje elektryczne i sanitarne. (zazwyczaj w jednej oprawie)

W projekcie budowlano – konserwatorskim, rozwiązania konstrukcyjne oraz projekty instalacji elektrycznych i instalacji sanitarnych powinny być opracowane w oddzielnych teczkach. Pozwoli to na łatwe wprowadzenie zmian lub uzupełnień gdy na budowie zostaną odkryte elementy, które powinny być zachowane.

PORÓWNANIE STRON TYTUŁOWYCH PROJEKTU BUDOWLANEGO I BUDOWLANO – KONSERWATORSKIEGO;

A) BUDOWLANEGO

Wg propozycji DOIA oprac. na podst. Rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dn. 3 lipca 2003 r.

TOM I PROJEKT ZAGOSPODAROWANIA TERENU

TOM II PROJEKT ARCHITEKTONICZNO – BUDOWLANY

Jednostka projektowa (adres)

Obiekt nazwa funkcji (adres)

Działka nr

Inwestor (adres)

Niżej podpisani projektanci oświadczają, że projekt niniejszy został sporządzony zgodnie z obowiązującymi przepisami i zasadami wiedzy technicznej (art. 20, ust. 4 PB)

	Imię i nazwisko	Nr uprawnień / specjalność	Podpis
architektura			
projektant			
sprawdził			
konstrukcja			
projektant			
sprawdził			
Instalacje elektr.			
projektant			
sprawdził			
Instalacje sanit.			
projektant			
sprawdził			

Data opracowania projektu: .....

B) BUDOWLANO – KONSERWATORSKIEGO

Wg specyfikacji budowlanych zabytkowych i na podstawie Rozporządzenia Min. Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dn. 27 kwietnia 2012 r.

CZ. I. PROJEKT ZAGOSPODAROWANIA OTOCZENIA ZABYTKU

CZ. II. PROJEKT BUDOWLANY ARCHITEKTONICZNO – KONSERWATORSKI

Jednostka projektowa (adres)

Obiekt: nazwa historyczna i nowa funkcja (adres)

Np. KAMIENICA MIESZCZAŃSKA Z XVI w. ADAPTOWANA NA PENSJONAT

Działka nr

Inwestor (adres)

Niżej podpisani projektanci oświadczają, że projekt niniejszy został sporządzony zgodnie z obowiązującymi przepisami i zasadami wiedzy technicznej **oraz konserwatorskiej**

Specjalność (branża)	Imię i nazwisko	Spec. bud. Nr uprawnień	Spec. konserwat. Nr dyplomu	Podpis
Gł. projektant lub koordynator				
Dok. historyczna				
studium historyczne				
badania architektoniczne				
badania archeologiczne				
Architektura				
Projektant				
sprawdzający				
Projekty konserwatorskie wg specjalności				
sprawdzający, rzeczoznawca				
Konstrukcja.				
Projektant				
sprawdzający				
Inst. sanitarne				
Projektant				
sprawdzający				
Inst. elektryczne				
Projektant				
sprawdzający				

Data opracowania projektu: .....

3. PROJEKT BUDOWLANY ARCHITEKTONICZNO – KONSERWATORSKI

Poza wymaganiami ogólnymi, wynikającymi z rozporządzenia Ministra Transportu „Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dn. 25 kwietnia 2012 r. projekt budowlany architektoniczno – konserwatorski powinien uwzględniać specyfikę danego zabytkowego obiektu budowlanego zgodnie z art. 34 ust. 2 Prawa Budowlanego z 1994 roku¹⁹ i preferować rozwiązanie zgodne z teorią ochrony i konserwacji zabytków. Tylko wtedy będzie mógł spełnić podstawowe wymagania konserwatorskie.

W tym celu należy:

- powtórzyć z projektu wstępnego dane historyczne;
- powtórzyć wytyczne konserwatorskie zarówno dla całego zabytku, jak i układu funkcjonalno-przestrzennego;
- rozwinąć koncepcję konserwatorską;
- korzystać z konsultacji autorów badań historycznych;
- korzystać z konsultacji autorów projektów konserwatorskich;
- rozszerzyć wytyczne dla konstruktora i instalatorów, poparte w razie konieczności rysunkami - rozwinięciem ścian z zabytkowymi elementami wystroju, przez które nie wolno prowadzić przewodów. Jest to ważna sprawa, gdyż projekty instalacyjne operują tylko rzutami. Warto pamiętać, że bardzo często ostateczne dopracowanie wytycznych szczegółowych dla projektów instalacyjnych może odbyć się dopiero na budowie w trakcie zaawansowanych prac budowlano-konserwatorskich i konserwatorskich (stąd mowa później o tzw. projekcie „otwartym”);
- korzystać nadal w rozwiązaniach funkcjonalnych z wartościowania układu funkcjonalno-przestrzennego, aby nie zatracić istotnych cech tego historycznego układu, decydującego o specyfice zabytku architektury;
- wyróżnić w części rysunkowej stan istniejący i jego cechy historyczne;
- opracowywać równocześnie projekty wykonawcze, szczególnie dla rozwiązań nietypowych;
- zwracać uwagę na zachowanie autentycznej substancji;
- opracować ekspertyzę techniczną proponującą odstępstwa jednego z rzeczoznawców (§ 2 ust. 2 Warunków technicznych) lub powtórzyć z projektu wstępnego;

---

¹⁹ Art. 34 ust. 2 Prawa Budowlanego wyraźnie stwierdza: „Zakres i treść projektu budowlanego powinny być dostosowane do specyfiki i charakteru obiektu i stopnia skomplikowania robót budowlanych” – w tym przypadku robót budowlano – konserwatorskich.

- uszanować nawarstwienia zgodnie z generalną koncepcją;
- nie likwidować tzw. anomalii historycznych (np. braku historycznych usztywnień w szkielecie nie zastępować widocznymi zastrzałami);
- dążyć do powtarzania dawnych technologii i technik, aby zachowany został zabytkowy charakter obiektu. W tym celu należy dokumentować fotograficznie i ewentualnie rysunkowo elementy rozbierane, które muszą być wiernie powtórzone, np. pokrycie dachu;
- utrzymać się w tzw. standardzie zabytku i nie dążyć do upiększeń i unowocześnień wbrew historycznemu charakterowi obiektu;
- nie dążyć do „perfekcjonizmu” i usztywniania poprzez niszczenie wartości dawności oraz do ujednolicania elementów, jeżeli są one różnorodne i nawarstwione;
- starać się uczynić interwencje konserwatorskie i funkcjonalne, bezpośrednio na obiekcie;
- traktować właściwie odkrywki ekspozycyjne bez niszczenia kompozycji elewacji bądź wnętrza, gdy to jest niemożliwe z odkrywek należy zrezygnować;
- dbać o to, aby elementy dodane nie fałszowały historii zabytku, pozostając rozpoznawalnymi, jednocześnie zaś, aby dobrze komponowały się z jego oryginalnymi częściami (spełniać warunki estetyczne jak i konserwatorskie);
- unikać totalnych rekonstrukcji, natomiast brakujące części elementów architektonicznych odtwarzać jedynie wówczas, gdy istnieją po temu jednoznaczne podstawy materialne w postaci tzw. świadków;
- dbać o pozostawienie tzw. świadków przy elementach odtwarzanych;
- przygotować dla elementów demontowanych przed rozpoczęciem prac konserwatorskich (np. stropów) odpowiednią dokumentację z ponumerowaniem poszczególnych części i detali, która umożliwi ich poprawny, ponowny montaż;
- stosować opracowanie opisowe - poparte rysunkami lub fotografiami - koniecznych technologii i technik różnych prac: przede wszystkim konstrukcyjnych, ale także budowlano-architektonicznych, np. podchwytywanie bądź wzmocnienie fundamentów, rozbiórek, zabezpieczeń stałych i zabezpieczeń wprowadzonych na czas robót, wymiany ostatniego stropu bez demontażu więźby. Naprawa i wymiana zniszczonych elementów więźby (poparta odpowiednimi opracowaniami graficznymi typującymi elementy do naprawy lub wymiany), uzupełnienie ubytków itp.;

Ponadto

- projekt budowlany architektoniczno – konserwatorski powinien zawsze być „**otwarty**” na włączenie do realizacji odkrywanych elementów lub na zmiany wynikające z tych odkryć. Będzie to niejednokrotnie wymagało odpowiednich przepracowań dokumentacji, ale przede wszystkim zwrócenie uwagi w opisie projektu, iż takie sytuacje mogą zaistnieć;
- przewidzieć wykonanie specjalnego „opracowania” w formie uwag i zapisów, w sytuacji, jeśli pewne zagadnienia są nie do końca wyjaśnione w dokumentacji przedprojektowej lub występuje konieczność powtórzenia dawnych technik. Takie „opracowanie” nie jest raczej stosowane w przypadku nowego budownictwa, natomiast w zabytkach bywa konieczne dla poprawności rozwiązań.

Podaję przykładowo zapisy na projekcie:

- „to okno nawiązać do osi otworu w niższej kondygnacji, tak jak w zachowanych fragmentach”, (aby nie podawać niepewnego wymiaru),
- „przed zamówieniem stolarki sprawdzić wymiary każdego otworu”,
- „ostateczne rozwiązanie nastąpi po dokonaniu odkrywek i po uzgodnieniu z nadzorem autorskim”,
- „mur nowy odchylić w nawiązaniu do istniejącego i nie budować go w pionie ani w linii prostej”,
- „autor wskaże ułożenie wątku średniowiecznego w tym narożniku”,
- „tynk wykonać płynnie packą i zacierać bez łąty”,
- „spoinom uzupełnianym nadać formę istniejących w konkretnym miejscu”, itd., itd.

4. PROJEKTY KONSERWATORSKIE²⁰

dla elementów wystroju, zabytkowej substancji oraz zabytkowych detali (sporządzane przez konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki) dla poszczególnych rodzajów zabytków na podstawie badań konserwatorskich wykonanych w pracach przedprojektowych obejmują (patrz str. 5):

- Założenia programowe
- Wytoczne konserwatorskie
- Generalną koncepcję prac konserwatorskich

---

²⁰ „Schemat dokumentacji prac badawczych, konserwatorskich i restauratorskich” (www.kobidz.pl) opracowany w 1997 r. nie obejmuje jeszcze stricte problematyki projektowej. Spełnia warunki dla prac przedprojektowych oraz dokumentacji powykonawczej. Schemat „Badań Konserwatorskich”, który został umieszczony w pracach przedprojektowych oraz powyższy schemat projektów konserwatorskich został opracowany przez Jadwigę Łukaszewicz i Marię Rudy.

- Program prac wraz z uzasadnieniem konieczności wykonania proponowanych zabiegów
- Wybór metod i technologii przeprowadzenia poszczególnych zabiegów wraz z uzasadnieniem
- Harmonogram prac
- Aranżacją zabytku po przeprowadzeniu prac konserwatorskich
- Kosztorys (przetargowy lub inwestorski)

5. PROJEKT BUDOWLANO – KONSTRUKCYJNO - KONSERWATORSKI

Powinien zawierać powtórzenie danych historycznych dotyczących zabytku oraz streszczenie opinii o stanie jego zachowania, zawartej w ekspertyzie wykonanej w fazie przedprojektowej. Ponadto tutaj specjalnie należy zwrócić uwagę na konieczność uzyskania odstępstw od przepisów zgodnie z § 2 ust. 2 Warunków Technicznych.

Projekt musi uwzględniać, iż istotna wartość struktury obiektu i jego otoczenie w ich oryginalnym lub dawniejszym stanie nie mogą być zniszczone. Stąd należy w projektach specjalnie je omówić i podkreślić. *Wszędzie tam, gdzie to jest możliwe należy unikać usuwania lub wymiany historycznego materiału (substancji) lub zmiany istotnych cech architektury. Uszkodzone konstrukcje powinny być wszędzie tam, gdzie to jest możliwe, naprawiane a nie wymieniane.*

Wybór pomiędzy „tradycyjnymi” a „innowacyjnymi” technikami powinien być rozważany w każdym przypadku indywidualnie preferując te najmniej inwazyjne i najbardziej kompatybilne z zawartością zabytku, mając na uwadze wymagania bezpieczeństwa i trwałości.

Często stosowanie tych samych poziomów bezpieczeństwa co przy projektowaniu nowych budowli, wymaga nadmiernych jeśli nie niemożliwych działań. W takich przypadkach specyficzne analizy i staranne rozważania mogą usprawiedliwiać odmienne podejście do bezpieczeństwa. Tam gdzie jest to możliwe, przyjęte wymagania powinny być „odwracalne” tak, aby w przyszłości mogły być usunięte i zastąpione przez bardziej odpowiednie, gdy poprawi się nasza wiedza²¹.

---

²¹ KARTA ICOMOS, op. cit., patrz Aneks na końcu opracowania

6. PROJEKTY BUDWLANE INSTALACJI SANITARNYCH I ELEKTRYCZNYCH

Ich autorzy muszą się także zapoznać z historią obiektu zabytkowego, aby mieli świadomość w jakiej sytuacji działają i nie spowodowali szkód. Powinni oni otrzymać także wytyczne od głównego projektanta jak i autorów badań historycznych aby rozmieszczeniem przewodów oraz dobraniem nieodpowiednich urządzeń nie zniszczyć historycznych elementów oraz zabytkowych wnętrz. Instalatorzy ci muszą mieć świadomość, iż nie mogą w zabytku działać dowolnie.

7. PROJEKTY (RYSUNKI) WYKONAWCZE

Dotyczyć będą przede wszystkim naprawy zabytkowych elementów i detali oraz nowych uzupełniających w ramach tzw. integracji, a więc połączenie dodanych elementów do zabytku w jedną całość kompozycyjną.

Karta Wenecka poucza nas: „...*uznane, za nieodzowne prace uzupełniające mają wywodzić się z kompozycji architektonicznej i będą nosić znamiona naszych czasów. (...) odróżniając się zarazem od partii autentycznych ażeby restauracja nie fałszowała dokumentu sztuki i historii*”²².

W ramach wspomnianej „integracji” detale mogą być odtworzone lub wznowione, a nawet dodane na podstawie wartościowania na jeden z trzech sposobów:

- a) możliwie wierne odtworzenie istniejących w określonym stadium historycznym elementów na podstawie zachowanych reliktyw (zarówno co do materiału i formy detalu, jak i kompozycji, na podstawie świadków),
- b) wznowienie tych elementów w formie uproszczonej lecz wyraźnie nawiązującej do charakteru historycznego detalu i kompozycji architektonicznej,
- c) wznowienie tych elementów lub dodanie zupełnie nowych posługując się współczesnymi środkami wyrazu plastycznego.

Gdy projekty wykonawcze nie są opracowane łącznie z projektem budowlano – konserwatorskim wymagają oddzielnego uzgodnienia z W.K.Z.

---

²² Karta Wenecka, op. cit., (patrz Wstęp, przypis 3), s. 20 i 21.

ROZDZIAŁ IV. REALIZACJA

1. REALIZACJA I NADZORY AUTORSKIE ORAZ KONTYNUACJA BADAŃ ARCHITEKTONICZNYCH

Nadzór jest integralną częścią projektowania, które trwa nadal na budowie. Tylko nadzór autorski może zagwarantować poprawną realizację. Przy pracach budowlano-konserwatorskich i *stricte* konserwatorskich powinien on być obligatoryjny. Niestety, prawo budowlane w odniesieniu do architektury i budownictwa uzależnia go od „żądania” inwestora lub właściwego organu. Przy pracach budowlano-konserwatorskich, do czasu wprowadzenia odpowiedniego zapisu prawnego, obowiązkiem WKZ powinno być każdorazowe polecenie prowadzenia nadzoru autorskiego. Podobnie, jak w projekcie, także na tym etapie należy walczyć z „perfekcjonizmem”, który zagraża autentycznej substancji oraz pozbawia zabytek swego klimatu i waloru dawności. Na te zagadnienia należy uczulić wszystkich realizatorów z rzemieślnikami włącznie; tych ostatnich należy uczyć odpowiedniego podejścia do zabytków i dawnych technik. Na budowie należy właściwie realizować zasadę umiętego uczytelnienia interwencji konserwatorskich, zarówno przewidzianych w projekcie, jak pojawiających się w trakcie prowadzenia robót.

Realizacja budowlano-konserwatorska wymaga stałego nadzoru autorskiego wszystkich autorów projektu budowlanego architektoniczno – konserwatorskiego, gdyż jest on podstawą właściwie prowadzonych robót. W niektórych realizacjach nadzór jest nawet ważniejszy od projektu, np. przy konserwacji ruin. Nadzór musi być pełniony zespołowo przy udziale autora (autorów) badań i konserwatorów-restauratorów prowadzących prace. Gdy konserwatorzy – restauratorzy dzieł sztuki opracowali tylko dokumentację – muszą pełnić nadzór, gdy ktoś inny wykonuje prace.

Poza czuwaniem nad poprawną realizacją projektu bardzo ważnym obowiązkiem nadzoru autorskiego jest dokumentowanie odkrywanych zabytkowych elementów **w trakcie obligatoryjnie prowadzonych dalej badań architektonicznych**, zwłaszcza, że mogą one wpływać na konieczność wprowadzenia do dokumentacji projektowej zmian bądź uzupełnień, wynikających z tych odkrywek. Sprawowanie nadzoru autorskiego jest jednocześnie najlepszą szkołą praktycznej konserwacji-restauracji zabytków architektury.

2. DOKUMENTACJE POWYKONAWCZE

Obowiązkiem wszystkich wykonawców jest sporządzenie na zakończenie robót tzw. dokumentacji powykonawczej, która jest integralną częścią procesu konserwatorskiego. W nowym budownictwie ten typ dokumentacji ma ważne znaczenie dla przyszłej eksploatacji budynku. W przypadku konserwowanego zabytku ma ona szerszy zakres - obok roli eksploatacyjnej - spełnia naukową funkcję dokumentu historycznego. Dlatego jest obligatoryjna. Jak uczy doświadczenie, rzadko udaje się przeprowadzić proces budowlano-konserwatorski zgodnie z projektem - bez wprowadzenia zmian w trakcie realizacji. Zawsze następują większe lub mniejsze odkrycia i one decydują o konieczności dokonywania korekt, poprawek, nie mówiąc już nawet o potrzebie wprowadzenia istotnych zmian w dokumentacji projektowej.

Poprawna dokumentacja powykonawcza może być zrealizowana tylko w oparciu o dziennik konserwacji. Dobrze, gdy jest on prowadzony niezależnie od dziennika budowy. Odzwierciedla postęp robót oraz odnotowuje wszelkie odkrycia i rezultaty prowadzonych obligatoryjnie uzupełniających badań, a także wynikające z nich zmiany. Dziennik ten należy uzupełniać rysunkami inwentaryzacyjnymi oraz projektami zmian, a także zdjęciami dokumentującymi odkrycia, postęp robót i stosowane metody konserwatorskie oraz budowlano-konserwatorskie. Bardzo ważną rolę odgrywają także dokumentacje powykonawcze dla poszczególnych elementów (np. detal kamienny, polichromie ścienne), gdyż prezentują nie tylko metody konserwacji, ale zastosowane środki, co ma istotne znaczenie dla ponownych zabiegów w przyszłości.

Dla dzieł sztuki, czyli elementów architektonicznych należy wykorzystać przytoczony „Schemat dokumentacji prac badawczych, konserwatorskich i restauratorskich (www.kobidz.pl)”. Należy podkreślić, że przy realizacjach budowlano - konserwatorskich w zabytkach architektury z reguły pojawia się tak wiele zmian, że tej dokumentacji nie jest w stanie opracować wykonawca robót w ramach swych obowiązków, często nawet nie jest do tego przygotowany. Powinien ją zrealizować projektant architektury wspólnie z autorem badań, naturalnie za oddzielnym wynagrodzeniem, uwzględnionym w nadzorze autorskim.

Dokumentacje powykonawcze winny być trwale przechowywane w urzędzie konserwatorskim jak i u inwestora.

ANEKS

KARTA ICOMOS – ZASADY ANALIZY, KONSERWACJI I RESTAURACJI STRUKTURALNEJ (KONSTRUKCYJNEJ) DZIEDZICTWA ARCHITEKTONICZNEGO

– przyjęte na 14 zgromadzeniu ogólnym ICOMOS 2003 r.

Tytuł oryginału: „ICOMOS CHARTER PRINCIPLES FOR THE ANALYSIS CONSERVATION AND STRUCTURAL RESTORATION OF ARCHITECTURAL HERITAGE

PRZEZNACZENIE DOKUMENTU

Konstrukcje zabytków architektury ze względu na swoją specyfikę i historię (ogólną i materialną) stawiają liczne wyzwania w zakresie diagnozy i restauracji, które ograniczają stosowanie współczesnych przepisów prawnych i standardów budowlanych. Zalecenia zawarte w niniejszym dokumencie są pożądane i niezbędne do zastosowania racjonalnych metod analizy i napraw stosownie do kontekstu kulturowego.

Zalecenia te – w intencji autorów – mają być przydatne wszystkim zaangażowanym w problemy restauracji i konserwacji, nie mogą jednak zastąpić specjalistycznej wiedzy uzyskanej z literatury i badań naukowych.

Prezentowane zalecenia tworzą kompletny dokument, składający się z dwóch części:

1. Zasady, w których przedstawione są ogólne koncepcje konserwacji,
2. Wytyczne, w których omówiono szczegółowe zasady i metodologię, których powinni przestrzegać projektanci.

Jedynie ZASADY posiadają status oficjalnego dokumentu ICOMOS. Wytyczne są dostępne w języku angielskim jako oddzielny dokument.

ZASADY

1. KRYTERIA OGÓLNE

- 1.1. Konserwacja, wzmocnianie i restauracja zabytków architektury wymaga działań interdyscyplinarnych
- 1.2. Określenie autentyczności i wartości dziedzictwa architektonicznego nie może być oparte o sztywne kryteria, ponieważ szacunek należny wszystkim kulturom wymaga także, by ich materialne dziedzictwo było rozważane w kulturowym kontekście, do którego należy.
- 1.3. Wartość zabytku leży nie tylko w jego wyglądzie, lecz także w integralności wszystkich jego składników, będących wynikiem stosowania specyficznych technologii budowlanych charakterystycznych dla danego okresu, stanowiących o unikalności obiektu. W szczególności usuwanie struktur wewnętrznych, przy pozostawieniu jedynie fasady, nie spełnia kryteriów konserwatorskich.
- 1.4. Jeśli proponowane są jakiegokolwiek zmiany funkcji lub sposobu użytkowania, należy starannie wziąć pod uwagę wszystkie wymagania konserwatorskie i warunki bezpieczeństwa.
- 1.5. Restauracja samej konstrukcji zabytku architektury nie jest celem samym w sobie, lecz środkiem celu, jakim jest budowla jako całość.
- 1.6. Wyjątkowość dziedzictwa architektonicznego z jego złożoną historią wymaga zorganizowania badań oraz propozycji (konserwatorskich) w precyzyjny sposób – podobnie, jak to się stosuje w medycynie. Rozpoznanie, diagnoza, terapia i kontrola – co oznacza odpowiednio poszukiwanie istotnych danych i informacji, wyodrębnienie przyczyn zniszczeń i uszkodzeń, wybór środków zapobiegawczych i kontrola efektywności interwencji. Aby uzyskać stosowną ekonomię działań przy minimalnych szkodliwych wpływach na zabytek należy dostępnych środków używać w sposób racjonalny; zwykle konieczne jest powtarzanie powyższych etapów w procesie iteracji (tzn. metodą kolejnych przybliżeń).
- 1.7. Żadne działania (akcje) nie powinny być podejmowane bez upewnienia się co do spodziewanych korzyści i strat dla zabytku architektury, z wyjątkiem sytuacji, w których

konieczne jest podjęcie pilnych działań zabezpieczających przed groźnym zawaleniem się konstrukcji (np. wskutek uszkodzeń sejsmicznych). Takie pilne działania powinny jednak unikać modyfikacji substancji w sposób nieodwracalny.

2. BADANIA I DIAGNOZA

- 2.1. Zespół, zwykle interdyscyplinarny – zależnie od rodzaju i skali problemu, powinien pracować razem poczynając od pierwszego kroku badań – początkowego rozpoznania miejsca oraz stworzenia programu badań.
- 2.2. Dane i informacje powinny być najpierw obróbine wstępnie (w sposób przybliżony), celem stworzenia bardziej szczegółowego planu działań stosownego do rzeczywistych problemów konstrukcji.
- 2.3. W praktyce konserwatorskiej niezbędne jest pełne zrozumienie charakterystyk materiałowych i konstrukcyjnych. Istotna jest informacja o obiekcie w jego oryginalnym lub wcześniejszym stanie, o technikach użytych w obiekcie, o zmianach i ich skutkach, o stwierdzonych zjawiskach – ostatecznie – o jej aktualnym stanie.
- 2.4. Na stanowiskach archeologicznych mogą pojawiać się specyficzne problemy związane z koniecznością stabilizacji konstrukcji podczas ich wydobywania gdy wiedza o nich nie jest jeszcze kompletna. Właściwości konstrukcyjne „wydobytej” budowli mogą być całkowicie różne od tych w budowli „wyeksponowanej”. Doraźne rozwiązania, potrzebne do stabilizacji konstrukcji podczas jej wydobywania, nie mogą naruszać całościowej koncepcji formy i użytkowania budowli.
- 2.5. Diagnoza jest oparta o badania historyczne, jakościowe i ilościowe; badania jakościowe oparte są przede wszystkim o bezpośrednie obserwacje uszkodzeń konstrukcji i osłabienia materiału oraz badania historyczne i archeologiczne, badania ilościowe oparte są głównie o badania materiałowe i konstrukcyjne, monitoring oraz analizy strukturalne (konstrukcyjne).
- 2.6. Przed podjęciem decyzji o interwencji konstrukcyjnej niezbędne jest najpierw określenie przyczyn zniszczenia i uszkodzeń, a następnie ocena poziomu bezpieczeństwa konstrukcji.
- 2.7. Ocena bezpieczeństwa, która jest ostatnim krokiem diagnozy, potrzebnej do określenia dalszych działań, wymaga połączenia analiz jakościowych i ilościowych: bezpośrednich obserwacji, badań historycznych, analiz konstrukcyjnych (strukturalnych) i – w niektórych przypadkach – testów i eksperymentów.
- 2.8. Często stosowanie tych samych poziomów bezpieczeństwa, co przy projektowaniu nowych budowli, wymaga nadmiernych, jeśli nie niemożliwych, działań. W takich przypadkach specyficzne analizy i stosowne rozważania mogą usprawiedliwić odmienne podejście do bezpieczeństwa.
- 2.9. Wszystkie aspekty odnoszące się do uzyskanych informacji, diagnoz – włącznie z oceną bezpieczeństwa, oraz decyzji o interwencji powinny być opisane w wyjaśniającym sprawozdaniu.

3. DZIAŁANIA ZAPOBIEGAWCZE I KONTROLNE

- 3.1. Terapia powinna być ukierunkowana na przyczyny, a nie skutki (objawy).
- 3.2. Najlepszą terapią są działania zapobiegawcze (profilaktyka).
- 3.3. Ocena bezpieczeństwa oraz zrozumienie znaczenia konstrukcji powinno być podstawą dla działań konserwacyjnych i wzmacniających.
- 3.4. Żadne działania nie powinny być podejmowane bez wykazania, że są one niezbędne.
- 3.5. Każda interwencja powinna być proporcjonalna do koniecznego zabezpieczenia obiektu, co sprowadza interwencję do minimum gwarantującego jego bezpieczeństwo i trwałość przy najmniejszych szkodach dla wartości zabytku.
- 3.6. Koncepcja (projekt) interwencji powinien być oparty na jasnym zrozumieniu istoty oddziaływań będących przyczyną zniszczeń i uszkodzeń jak i tych, uwzględnianych przy analizie konstrukcji po interwencji, ponieważ projekt będzie zależny od nich wszystkich.
- 3.7. Wybór pomiędzy „tradycyjnymi” a „innowacyjnymi” technikami powinien być rozważany w każdym przypadku indywidualnie preferując te najmniej inwazyjne i najbardziej kompatybilne z wartościami zabytku, mając na uwadze wymagania bezpieczeństwa i trwałość.

- 3.8. Czasami trudność oceny rzeczywistego poziomu bezpieczeństwa i możliwych korzyści z interwencji może sugerować zastosowanie „metody obserwacyjnej” czyli podejścia stopniowego, wychodzącego od minimalnego poziomu interwencji ze stopniowym podejmowaniem działań uzupełniających lub korygujących.
- 3.9. Tam, gdzie to jest możliwe, przyjęte rozwiązania powinny być „odwracalne” tak, by mogły być usunięte i zastąpione przez bardziej odpowiednie, gdy uzyskana będzie nowa wiedza. Jeśli działania te nie mogą być całkowicie odwracalne, podejmowana interwencja nie powinna być ograniczeniem dla dalszych interwencji.
- 3.10. Charakterystyki materiałów użytych do prac restauratorskich (szczególnie nowych materiałów) i ich kompatybilność z istniejącymi materiałami (zachowaną substancją) powinny być całkowicie stabilne (niezmienne). Musi to także uwzględnić ich długotrwały wpływ tak, by uniknąć niepożądanych efektów ubocznych.
- 3.11. Istotne wartości struktury (obiektu) i jego otoczenia, w ich oryginalnym lub dawniejszym stanie, nie mogą być zniszczone.
- 3.12. Każda interwencja powinna, jeśli to możliwe, respektować koncepcję, technologię i wartość historyczną oryginalnego lub wcześniejszego stanu obiektu oraz pozostawić ślady, pozwalające rozpoznać ją w przyszłości.
- 3.13. Interwencja powinna być wynikiem całościowo zintegrowanego planu, utrzymującego w równowadze różne aspekty architektury, konstrukcji, instalacji i funkcjonalności.
- 3.14. Wszędzie tam, gdzie to jest możliwe, należy unikać usuwania lub wymiany historycznego materiału (substancji) lub zmiany istotnych cech architektury.
- 3.15. Uszkodzone konstrukcje powinny być wszędzie, gdzie to jest możliwe, naprawiane, a nie wymieniane.
- 3.16. Braki i zmiany, jeśli stanowią część historii obiektu, powinny być zachowane w takim stopniu, w jakim nie naruszają warunków bezpieczeństwa.
- 3.17. Demontaż i ponowne złożenie (obiektu) jest dopuszczalne tylko wtedy, gdzie natura użytego materiału lub konstrukcji czyni konserwację innym sposobem niemożliwą, bądź szkodliwą.
- 3.18. Tymczasowe sposoby zabezpieczenia, użyte podczas interwencji, powinny pełnić swe funkcje bez stwarzania zagrożenia dla wartości zabytkowej obiektu.
- 3.19. Każda propozycja interwencji powinna być związana z programem kontroli wykonywanej tak daleko, jak to jest możliwe, podczas postępu prac.
- 3.20. Działania, których kontrola jest niemożliwa podczas ich wykonywania, nie są dopuszczalne.
- 3.21. Podczas interwencji i po jej zakończeniu należy prowadzić kontrole i monitoring sprawdzających efektywność tych prac.
- 3.22. Wszelka aktywność w zakresie monitoringu i kontroli powinna być dokumentowana i zachowana jako część historii obiektu.

Tłumaczenie: Joanna Arsyńska i Marek Gogolin